

Оглядове досьє щодо деяких прав засуджених до довічного позбавлення волі*

***Анотація.** В Оглядовому досьє розглянуто питання короткочасного виїзду засуджених, зокрема засуджених до довічного позбавлення волі, за межі виправних і виховних колоній з метою відвідування тяжко хворих близьких родичів та/або присутності під час поховання близьких родичів. Акцентовано увагу на: недоторканності особистого та сімейного життя; праві поваги до людської гідності засуджених; рішеннях Конституційного Суду України, в яких йдеться про таке право і його зміст. Враховуючи міжнародні стандарти, закордонний досвід деяких держав і кращі європейські практики, проаналізовано положення проекту Закону України «Про внесення змін до статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України у зв'язку з Рішенням Конституційного Суду України від 20 грудня 2023 року № 11-р(П)/2023» (реєстр. № 12127 від 16.10.2024 р.) на предмет його актуальності й ризиків.*

***Ключові слова:** засуджений, довічне позбавлення волі, повага до людської гідності, недоторканність особистого та сімейного життя, короткочасні виїзди, виправні і виховні колонії, хвороба, смерть родичів.*

Основна частина.

В умовах реформування вітчизняної кримінально-виконавчої системи проблематика забезпечення прав та законних інтересів засуджених до позбавлення волі набуває актуальності. Одним із важливих аспектів зазначеної проблеми є питання надання короткострокових відпусток для виїзду за межі пенітенціарних закладів, що є сучасним інструментом ресоціалізації засуджених та одним із елементів прогресивної системи виконання покарань.

Держава поважає і охороняє права, свободи й законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку. Засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених Кримінально-виконавчим кодексом України (далі – КВК України), законами України, і встановлених вироком суду (частини перша, друга статті 7 КВК України).

Право на повагу людської гідності визнається одним із прав засуджених усіх категорій (абзац 2 частини першої статті 8 КВК України). Це право, що захищає гідність будь-якої особи, забезпечує належне ставлення до неї з боку органів державної влади, інших осіб.

Право на людську гідність, як і право на життя, у більшості конституційних систем є абсолютним: «не існує жодного критерію, за яким держава може обмежити реалізацію цього права, адже йдеться про сутнісний зміст права на людську гідність, яке по суті є ядром інших конституційних прав

і свобод людини»¹. Така позиція підтримується науковою спільнотою і практиками².

Гідність – внутрішня переконаність людини у власній цінності, почуття самоповаги та поваги до інших людей!

Повага до людської гідності є одним із ключових міжнародних стандартів: у Преамбулі Загальної декларації прав людини закріплено: «визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав, є основою свободи, справедливості та загального миру»³; у статті 10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права вказано, що всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і поважання гідності, властивої людській особі⁴. Європейський Суд з прав людини розглядає людську гідність як основу демократичного суспільства, що є однією із фундаментальних цінностей, а обов'язок держави – поважати та захищати її за будь-яких умов⁵.

Серед документів міжнародного права, дотичних до означених питань, слід також згадати: Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року⁶, Рекомендації Rec(2003)23 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо організації адміністраціями пенітенціарних установ відбування ув'язненими довічного та тривалих строків ув'язнення⁷, Рекомендації Rec(2006)2-rev (зі змінами) Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про Європейські пенітенціарні правила (далі – Європейські пенітенціарні правила)⁸, Рекомендації № R (82) 16 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо тимчасового залишення місць позбавлення волі⁹, Мінімальні стандарти правил Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з в'язнями (Правила Нельсона Мандели)¹⁰, Керівні настанови із застосування Правил Нельсона Мандели (2018 року)¹¹, Зведені принципи

¹ Шевчук С. В. Людська гідність у системі конституційних цінностей. *Право України*. 2018. № 9. С. 29–40.

² Орловський О. Я., Боднарчук М. І. Людська гідність як фундаментальна цінність та першооснова соціальних прав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. № 67 (2021). URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/249875/247229>

³ Загальна декларація прав людини. 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_015#Text

⁴ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_043#Text

⁵ Вдовіченко С., Кампо В. Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду. *Вісник Конституційного Суду України*. № 5/2012.

⁶ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

⁷ Рекомендації № Rec(2003)23 від 09.10.2003 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про здійснення виконання покарання у вигляді довічного ув'язнення та інших тривалих термінів ув'язнення адміністраціями місць позбавлення волі». URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/243688__243753

⁸ Європейські пенітенціарні правила. (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text

⁹ Рекомендації № 994_051 від 24.09.1982 Рекомендація R (82) 16 державам-учасницям щодо надання короткотермінових відпусток ув'язненим. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/159296__159296

¹⁰ Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text

¹¹ Керівництво із застосування правил Нельсона Мандели. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/4/491854.pdf>

Організації Об'єднаних Націй щодо захисту всіх осіб, яких затримано або ув'язнено в будь-якій формі¹².

Концептуальними засадами виконання та відбування кримінальних покарань у міжнародному праві визнається однаково гуманне та гідне ставлення до всіх позбавлених волі осіб, незалежно від тяжкості скоєних ними злочинів. Тимчасове залишення місць позбавлення волі на міжнародному рівні розглядається як ефективний засіб виправлення та соціальної реабілітації засуджених до позбавлення волі осіб, який може бути застосований і щодо засуджених до довічного позбавлення волі, якщо це є сумісним із гарантуванням суспільної безпеки та охороною громадського порядку.

Позиція Конституційного Суду України.

Право на повагу до гідності неодноразово перебувало в полі зору Конституційного Суду України (Рішення № 11/99; 3/18; 5/18; 9/18; 6-р(П)/21; 3-р(П)/2022; 5-р(П)/2022; 3-р(П)/2023; 11-р(П)/23¹³) (Рис. 1).

Так, Конституційний Суд України наголошує, що людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для всіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав. Наведене опосередковано підтверджується унікальним значенням людської гідності в Конституції України, згідно з якою, зокрема, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (частина перша статті 3); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (стаття 21); кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (частина перша статті 68).

Конституційний Суд України зазначає, що право на повагу до гідності людини має безумовний характер; у міжнародному публічному праві це виражено через загальновизнану формулу – *jus cogens* (імперативна норма), яка категорично забороняє всі форми нелюдських або таких, що принижують гідність, поведень або покарань. Отже, приписи статті 3, частин першої та другої статті 28 Конституції України становлять імператив для держави щодо забезпечення юридичних гарантій володіти гідністю, властивою кожній людині від народження. Цей імператив поширюється й на *ставлення держави до осіб, засуджених до обмеження або позбавлення волі*. Відповідно до частини третьої статті 63 Конституції України засуджені особи користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, що їх визначено законом і встановлено за вироком суду. Хоча засудження особи, яка вчинила протиправне діяння, до відбування покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі неминуче матиме наслідком обмеження її права на свободу і

¹² Там само.

¹³ Рішення Конституційного Суду України. 4.2.4. Право на повагу до гідності. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/424-pravo-na-povagu-do-gidnosti>

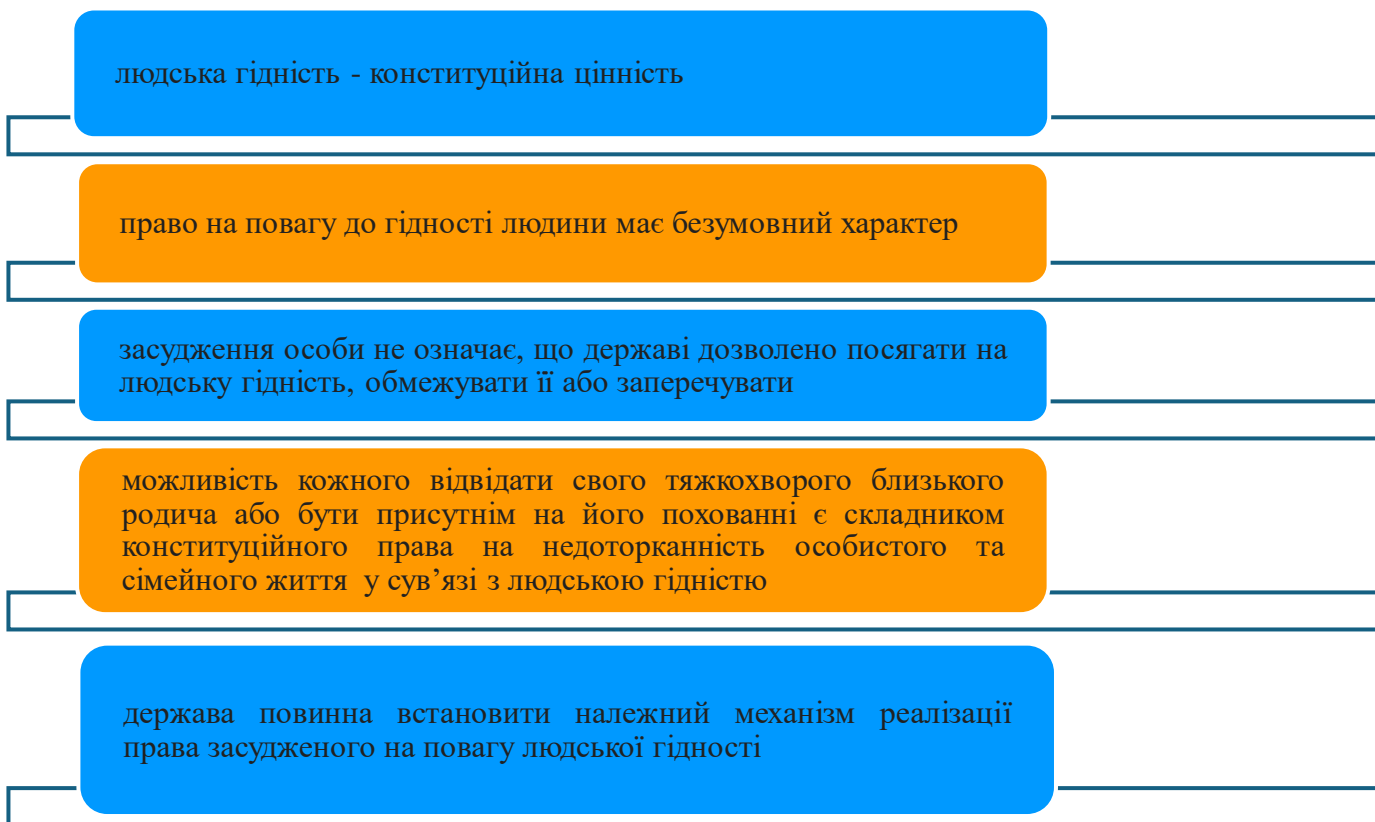
недоторканність, це не означає, що державі дозволено посягати на людську гідність, обмежувати її або заперечувати.

Згідно з правовою позицією Конституційного Суду України конституційне право на недоторканність особистого та сімейного життя у сув'язі з людською гідністю надають можливість кожній людині, *навіть засудженій* до позбавлення волі, проявляти себе як особистість із моральними, духовними, психологічними якостями та потребами, передусім в аспекті виявлення власної відповідальності в турботі про своїх близьких родичів, зокрема й виконання обов'язку піклуватися про своїх непрацездатних батьків, якщо вони потребують догляду у зв'язку з тяжкою хворобою, а також бути присутнім на їх похованні в разі смерті. *Указані конституційні права та обов'язки пов'язані з правом кожного відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутнім на його похованні, щоб проявити повагу до померлого та попроситися з ним, що відповідає дотриманню релігійних поглядів і розвитку моральності людини, а також збереженню та зміцненню родинних зв'язків.*

Можливість кожного відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутнім на його похованні *є складником конституційного права на недоторканність особистого та сімейного життя у сув'язі з людською гідністю.* Тому держава повинна забезпечити встановлення належного механізму реалізації такої можливості, визнаючи її для всіх осіб, засуджених до позбавлення волі, навіть для тих із них, які скоїли особливо тяжкі злочини і засуджені до довічного позбавлення волі. У зв'язку з цим, на переконання Конституційного Суду України, *законодавець повинен* унормувати механізм реалізації можливості відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутнім на його похованні *для всіх засуджених до позбавлення волі осіб, зважаючи на однакову значущість для них особистих стосунків із близькими родичами.* Ненадання засудженій до позбавлення волі особі цієї можливості, засновуючись лише на тяжкості скоєного нею злочину, є надмірним обмеженням конституційного права на недоторканність особистого і сімейного життя, що також є посяганням на людську гідність, рівність особи в гідності з іншими людьми та невіддільність її засадничих прав.

Отже, смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, потребують унормування можливості його відвідати або бути присутніми на похованні для всіх засуджених до позбавлення волі осіб, зокрема й тих, що засуджені до довічного позбавлення волі.

Основні тези правових позицій Конституційного Суду України

Поточний стан.

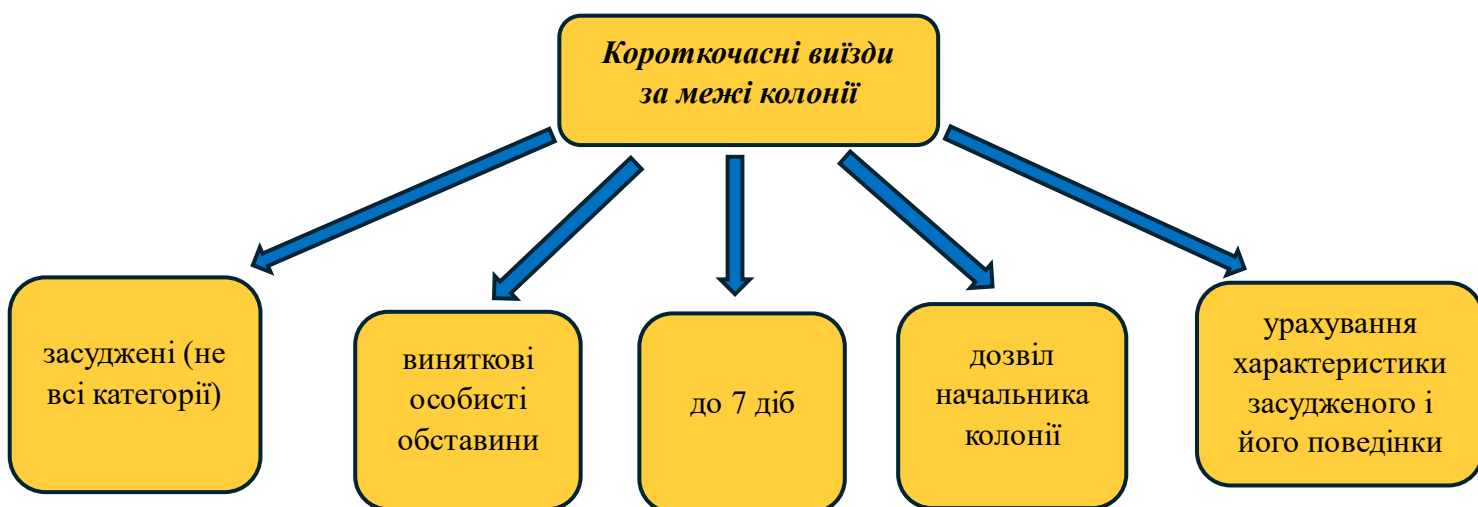
Засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях, дозволяються короточасні виїзди за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб), у зв'язку з винятковими особистими обставинами, наведеними в частині першій статті 111 КВК України. При цьому дозвіл на короточасний виїзд дається начальником колонії з урахуванням особи і поведінки засудженого (Рис. 2).

Проте, право на короточасні виїзди за межі виправних і виховних колоній надається *не всім засудженим*. Зокрема, за межами реалізації такого права залишаються засуджені до довічного позбавлення волі.

У зв'язку з цим Рішенням Конституційного Суду України № 11-р(П)/2023 від 20.12.2023 р. окремі положення частини першої статті 111 КВК України визнано неконституційними як такі, що порушують право засуджених до довічного позбавлення волі на відвідування тяжко хворих близьких родичів,

хвороба яких загрожує життю хворого, відвідування похорон близьких родичів¹⁴.

Рис. 2

Виявлене в приписах частини першої статті 111 КВК України законодавче упущення вказує на невиконання державою позитивного обов'язку з унормування в законі певного сегмента відносин у кримінально-виконавчій ділянці щодо короткочасних виїздів за межі колонії на території України засуджених до довічного позбавлення волі осіб у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, а це порушує конституційний принцип рівності, право на повагу до гідності людини, на вільний розвиток нею своєї особистості, на недоторканність особистого і сімейного життя.

Таким чином, Конституційний Суд України прямо вказав Верховній Раді України на необхідність протягом трьох місяців привести нормативне регулювання, установлене окремими приписами частини першої статті 111 КВК України, у відповідність до Конституції України та свого Рішення № 11-р(П)/2023 від 20.12.2023 р.

Проте, нині склалася ситуація, за якої протягом відведених трьох місяців не внесено відповідні зміни до частини першої статті 111 КВК України і ця норма не є чинною. Отже, нею не можуть скористатися ані засуджені до довічного позбавлення волі, ані засуджені, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях (тобто засуджені, які раніше мали таке право). Така прогалина порушує права засуджених і створює підґрунтя для звернень до ЄСПЛ.

¹⁴ Рішення Конституційного Суду у справі за конституційною скаргою Лужинецького Анатолія Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів частини першої статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо особистого і сімейного життя особи, засудженої до довічного позбавлення волі) № 11-р(П)/2023 від 20.12.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v011p710-23#n125>

Виконати Рішення Конституційного Суду України та заповнити законодавчу прогалину має на меті законопроект № 12127, внесений на розгляд парламенту в жовтні 2024 року.

Закордонний досвід.

У більшості держав ЄС засудженим надається право на відпустку, водночас спостерігається позитивна тенденція до зменшення негативного впливу покарання у вигляді позбавлення волі за допомогою застосування короткочасних виїздів засуджених за межі в'язниці.

Слід відмітити, що в ЄС онлайн-інформування з найважливіших правових змін, що стосуються виконання кримінальних покарань і ув'язнених, здійснюється Європейською мережею із судового захисту прав ув'язнених (European Prison Litigation Network¹⁵). Це дозволяє визначати європейські тенденції та використовувати їх у своїй юридичній практиці. Так, наприклад, у Греції прокуратура Верховного цивільного і кримінального суду випустила циркуляр¹⁶, присвячений правам ув'язнених на відвідування тяжкохворих близьких родичів, а в разі смерті – на участь в їхньому похороні. Циркуляр видано після публікації рішення ЄСПЛ¹⁷, в якому було встановлено порушення у справі ув'язненого, який не міг відвідати свою хвору матір і згодом бути присутнім на її похороні.

Конституційні суди європейських країн пов'язують повагу до людської гідності та недоторканність особистого і сімейного життя з потребою визнання за засудженою до позбавлення волі особою можливості відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутньою на його похованні.

Зокрема, як відмічено в Рішенні Конституційного Суду України (№ 11-р(П)/2023), Федеральний Конституційний Суд Німеччини, розглядаючи питання стосовно засудженої до позбавлення волі особи, вказав, що «право на повагу до людської гідності вимагає, щоб скаржникові було дозволено через відповідні проміжки часу відвідувати свою матір літнього віку, яка є хворою. Безпосередній контакт із його єдиним нині живим і найближчим родичем є істотним складником якості залишку життя скаржника» [рішення від 8 листопада 2006 року, № 2 BvR 578/02, 1 «с» (143)].

Частина перша § 35 Федерального закону Німеччини «Про виконання покарань у вигляді позбавлення волі та заходів виправлення і безпеки, пов'язаних із позбавленням волі» (Strafvollzugsgesetz – StVollzG) від 16 березня 1976 року¹⁸ встановлює, що з поважних причин начальник в'язниці може надати довічно засудженому на підставі його заяви дозвіл на здійснення короткострокового виїзду строком до 7 діб. За загальним правилом, довічно засудженій особі як відпустка, так і короткостроковий виїзд за межі пенітенціарної установи надаються лише після завершення 12-річного строку

¹⁵ European Prison Litigation Network. URL: <https://www.prisonlitigation.org/>

¹⁶ Εισαγγελική εγκύκλιος. 11/2023. URL: <https://eisap.gr/11-2023/>

¹⁷ CASE GT v. ГРЕЦІЯ. Заява № 37830/16 (рішення 13.03.2023). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-221475>

¹⁸ Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung (Strafvollzugsgesetz – StVollzG) 16.03.1976. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stvollzg>

відбування покарання. Проте, виключенням є поважні причини, такі як тяжка хвороба і смерть близького родича, за наявності яких умова відбуття 12-річного строку покарання не застосовується.

Аналогічна норма закріплена в Законі Баварії «Про виконання тюремного ув'язнення та покарання неповнолітніх» (Баварський пенітенціарний закон (BayStVollzG))¹⁹ від 10 грудня 2007 року (частина третя статті 14). Стаття 16 регламентує, що начальник пенітенціарної установи може надавати засудженим, у тому числі й довічно, короткострокові виїзди за межі установи. Стаття 37 встановлює, що короткострокові виїзди за межі установи можуть надаватися строком до 7 днів за рахунок фінансових витрат засудженого, а у випадку наявності підстав, пов'язаних із небезпечною для життя хворобою або смертю родичів, строк відпустки може перевищувати 7 днів на рік, але не більш 21 дня. Короткострокова відпустка не перериває загальний строк виконання покарання. Статтею 42 процедурних правил (BayVGO)²⁰ передбачено, що в разі надання короткострокового виїзду довічно засудженому за межі установи виконання покарань із поважних причин, йому надається відповідна довідка або посвідчення, а також керівництвом установи призначається вартувий, який має контролювати повернення ув'язненого або супроводжувати його. Під час кожного короткочасного виїзду за межі пенітенціарної установи необхідно негайно повідомляти поліцейську дільницю за місцем знаходження довічно засудженого.

Конституційний Суд *Латвійської Республіки* (рішення від 18 вересня 2020 року № 2019-32-01)²¹ наголосив, що «кожна людина дбає про себе, своїх родичів. Ці універсальні цінності, *inter alia*, людська гідність, визначають, що людину після її смерті має бути поховано і це зобов'язання покладено насамперед на родичів померлих осіб. Присутність на похованні близького родича дає можливість особі не лише востаннє попрощатися з ним, а й виявити повагу під час поховання, посилити й розвивати свої релігійні та раціональні погляди і висловити співчуття після смерті родича разом з іншими родичами»; «режим відбування покарання, який застосовують до засудженого, має бути спрямовано на формування в засудженого позитивного розуміння цінностей. Тому особа, яка відбуває покарання в пенітенціарній установі, зберігає свої засадничі права, *inter alia*, право на недоторканність приватного життя; присутність на похованні близького родича пов'язано з приватним життям особи, оскільки впливає на її внутрішній світ і водночас сприяє збереженню стосунків між членами сім'ї. Отже, недоторканність приватного життя поширено і на ув'язнених осіб, і вона охоплює, *inter alia*, можливість бути присутніми на похованні близького родича».

У Латвії була аналогічна ситуація щодо відсутності права у засуджених, які відбувають покарання у колоніях закритого типу (засуджених за тяжкі

¹⁹ Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der Jugendstrafe (BayStVollzG) 10.12.2007. URL: <https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayStVollzG>true>

²⁰ Bayerische Vollzugsgeschäftsordnung (BayVGO) 29.11.2019. URL: https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayVV_3122_2_0_J_10825

²¹ SATVERSMES TIESA. № 2019-32-01. URL: https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2020/09/2019-32-01_PR_par_spridumu.pdf

злочини), на тимчасове залишення території колонії з метою відвідування тяжко хворого близького родича (присутності на похованні) (згідно зі статтею 49.2 КВК Латвійської Республіки²²), і Конституційним Судом такі обмеження визнано неконституційними. У зв'язку з цим до КВК Латвії внесені зміни, якими усунуто нерівність між засудженими, що відбувають покарання в різних типах колоній, та надано їм право на тимчасове (до п'яти днів) залишення установи позбавлення волі у зв'язку з важкою хворобою близького родича, що загрожує життю хворого (стаття 49.2). Це питання вирішується начальником виправної установи протягом трьох днів. При цьому є низка умов, за яких він може відмовити в задоволенні такого клопотання засудженого (небезпечна інфекційна хвороба засудженого, вчинення ним злочину при умовно-достроковому звільненні від відбування покарання, неповернення / невчасне повернення до виправної установи в попередні рази відлучення, бажання покинути територію Латвійської Республіки, загроза громадській безпеці). Відмову начальника виправної установи в наданні дозволу можна оскаржити в порядку адміністративного судочинства. Під час розгляду клопотання враховуються: поведінка засудженого, його участь в ресоціалізаційних заходах і досягнуті результати, ставлення засудженого до інших осіб, застосовані до засудженого дисциплінарні стягнення.

Також відповідно до КВК Латвії засудженому надається право на прощання з померлим близьким родичем за межами території виправної установи (стаття 49.5) і на її території (стаття 49.6).

Термінова відпустка засудженому в *Греції* (для відвідування тяжко хворого родича або для церемонії прощання у випадку його смерті (встановлений чіткий перелік родичів)) надається незалежно від того, чи відповідає він умовам для надання звичайної відпустки (наприклад, відбуття 1/5 строку позбавлення волі)²³. Така відпустка надається на 24 години. Рішення щодо термінової відпустки приймає суд або начальник виправної установи, який негайно повідомляє про надання дозволу відповідний судовий орган. Витрати на короткочасні виїзди несе сам засуджений (статті 56–57 КВК).

Частина п'ята статті 32 Закону *Естонії* «Про позбавлення волі»²⁴ встановлює, що в разі тяжкої невиліковної хвороби або смерті чоловіка (дружини), батька, матері, дідуся, бабусі, дитини, онука, усиновлювача, усиновленого, брата чи сестри або іншої надзвичайної сімейної події, керівництво адміністрації установи виконання покарань може надати ув'язненому дозвіл на виїзд за межі пенітенціарної установи тривалістю до 7 днів. Частина сьома цієї статті визначає, що витрати, пов'язані з короткостроковою відпусткою, покладаються на засудженого. Час, витрачений за наслідками короткострокового виїзду з місця позбавлення волі, зараховується до загального строку відбування покарання. Стаття 32¹ декларує, що на час виїзду засудженому видається свідоцтво про виїзд, яке

²² Latvijas Sodū izpildes kodekss. URL: <https://likumi.lv/ta/id/90218-latvijas-sodu-izpildes-kodekss>

²³ Σωφρονιστικός Κώδικας. Νόμος 2776/1999. URL: <https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/nomothesia/nomos-2776-1999>

²⁴ Vangistusseadus 14.06.2000. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/12772547>

вважається документом, що посвідчує його особу. Свідоцтво діє до завершення періоду, на який воно було видано. При поверненні засудженого пенітенціарна установа вилучає свідоцтво та долучає його до особової справи засудженого.

Процедурно питання надання короткострокових виїздів за межі установ виконання покарань регулюються розділом 16 Правил внутрішнього розпорядку установи виконання покарань, затверджених постановою міністра юстиції Естонії від 30.11.2000 року²⁵. Стаття 79 встановлює, що клопотання засудженого про виїзд за межі пенітенціарної установи має містити обґрунтовані підстави. Рішення про задоволення такого клопотання у зв'язку з надзвичайною сімейною подією приймається керівництвом пенітенціарної установи протягом 3 діб із моменту його отримання (стаття 80). Витрати, пов'язані з короткостроковим виїздом, складаються із витрат на оплату супроводу (конвою) за участю співробітників пенітенціарної служби та витрат на автотранспортні послуги, інших додаткових витрат. Стаття 80¹ визначає розмір тарифних ставок стосовно витрат на короткостроковий виїзд при залученні супроводу (конвою). Відповідні розрахунки проводить фінансовий відділ кожної пенітенціарної установи. Для отримання грошових коштів із метою організації короткострокового виїзду довічно засуджений не пізніше, аніж за 3 дні до виїзду, подає заяву про бронювання на його особистому рахунку необхідної суми грошових коштів, які видаються йому для здійснення короткострокового виїзду. У випадку, якщо довічно ув'язнений не має достатньо грошових коштів на своєму особистому рахунку на момент погодження клопотання про короткостроковий виїзд, керівник пенітенціарної установи може, як виняток, надати йому дозвіл оплатити витрати після повернення, для чого довічно засуджений підписує зобов'язання провести оплату всіх витрат.

Остаточне рішення про задоволення клопотання довічного засудженого про короткостроковий виїзд приймається з урахуванням: його характеристики та поведінки, наявних криміногенних ризиків, мети виїзду, очікуваного впливу на довічно засудженого наслідків короткострокового виїзду. Винесене рішення повідомляється засудженому під розпис протягом 3 робочих днів після його схвалення (стаття 82). Відповідно до статті 83 існує чіткий перелік підстав для відмови у видачі дозволу, до яких належать такі: 1) засуджений у заяві або в доданих до неї документах повідомив завідомо неправдиві відомості; 2) одночасно декілька засуджених подали заяви на отримання короткострокового виїзду і у зв'язку з цим є підстави вважати, що поза межами пенітенціарної установи довічно засуджені можуть контактувати між собою; 3) на довічно засудженого було накладено дисциплінарне стягнення адміністрацією пенітенціарної установи; 4) наявні інші причини, за яких є підстави вважати, що короткостроковий виїзд суперечить цілям виконання покарання.

²⁵ Vangla sisekorraeeskiri 30.11.2000 № 72. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/121042016014>

Про день прибуття і місце перебування довічного засудженого повідомляється відповідний місцевий поліцейський офіс, в якому засуджений реєструється. На підставі частини четвертої статті 32 Закону Естонії «Про позбавлення волі», дозволяючи короткострокову поїздку із застосуванням електронних засобів контролю, офіцер пенітенціарної служби може звільнити ув'язненого від обов'язку реєстрації в місцевому поліцейському офісі. Під час короткострокового виїзду засудженому забороняється вживати алкогольні напої, наркотичні, токсичні та психотропні речовини.

Якщо засуджений не здатний своєчасно повернутися до місця позбавлення волі через хворобу або інші обставини непереборної сили, які від нього не залежать, він повинен негайно повідомити про це керівника пенітенціарної установи та після прибуття подати документи, які підтверджують поважні обставини його затримки. У випадку, якщо довічно ув'язненого госпіталізують під час короткострокової поїздки, він має бути переведений до в'язниці якомога швидше (стаття 86).

У *Словаччині* окреслене питання врегульовано статтею 65 Закону «Про виконання покарання у вигляді позбавлення волі та про внесення змін до деяких законів» від 22 вересня 2005 року №475/2005²⁶. Частина перша статті 65 цього законодавчого акта встановлює, що керівник пенітенціарної установи може дозволити довічно засудженому залишити місце виконання покарання на строк до 5 діб за наявності невідкладних сімейних обставин, таких як смерть або тяжка хвороба близької особи (родича). Частина друга статті 65 регламентує, що керівник вирішує, коли довічно засуджений має право залишити пенітенціарну установу в супроводі співробітника тюремної адміністрації, який повинен забезпечити нагляд під час перебування за межами установи виконання покарань. У цьому випадку строк перебування за межами пенітенціарної установи зараховується до загального терміну відбування покарання.

Стаття 61 постанови Міністерства юстиції Словаччини «Про затвердження порядку виконання покарання у вигляді позбавлення волі» від 25 вересня 2008 року № 368/2008²⁷ визначає умови та підстави для надання короткострокового виїзду довічно засудженим, у тому числі за переліченими вище невідкладними сімейними обставинами. Згідно з частиною першою статті 61 надання короткострокового виїзду попередньо погоджується з уповноваженим органом поліції, на території якого довічно засуджений планує перебувати. Після прийняття рішення про надання дозволу на виїзд довічно засудженому повідомляють його обов'язки, яких він має дотримуватися під час перебування за межами пенітенціарної установи: утримуватися від вживання алкогольних напоїв, наркотичних або психотропних речовин; перебувати за попередньо визначеним та узгодженим із керівництвом адресом (частина третя статті 61). Категорично забороняється

²⁶ O výkone trestu odňatia slobody a o zmene a doplnení niektorých zákonov: Zakon Slovenskej republiky 22.09.2005. № 475/2005. URL: <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2005/475/20130101.html>

²⁷ Vyhláška Ministerstva spravodlivosti Slovenskej republiky, ktorou sa vydáva Poriadok výkonu trestu odňatia slobody 25.09.2008. № 368/2008. URL: https://www.zakonypreludi.sk/zz/2008-368#google_vignette

надавати дозвіл на здійснення короткострокового виїзду за межі установи виконання покарання для таких категорій довічно засуджених: хворих на відкриті форми туберкульозу; осіб, які не пройшли повний курс лікування від венеричних захворювань, алкоголізму, токсикоманії, наркоманії, та ВІЛ-інфікованих.

У випадку, якщо довічно засуджений ухиляється від повернення у встановлений строк до пенітенціарної установи, він підлягає затриманню органами поліції за місцем свого фактичного перебування для подальшого вирішення питання щодо примусового направлення його до місця відбування покарання під конвоєм або притягнення до кримінальної відповідальності.

Підсумовуючи огляд закордонного досвіду деяких європейських держав, слід констатувати наявність схожих і відмінних рис законодавчого регулювання надання дозволу довічно засудженим особам на короткочасні виїзди за межі установ виконання кримінальних покарань (Рис. 3). Так, спільним є право таких засуджених залишати установи відбуття покарань на певний термін у двох випадках: тяжка хвороба близького родича і смерть близького родича. Різними при цьому є строки можливого перебування за межами пенітенціарної установи: від 24 годин (Греція) до 7 днів (Естонія, Німеччина).

Надання дозволу для короткочасного виїзду довічно засуджених за межі установ виконання покарань здебільшого є прерогативою керівництва пенітенціарної установи (в Греції – суду). При цьому враховуються як кримінально-правові характеристики особи довічно засудженого (характер та тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, строк покарання, визнання провини та щирість його каяття тощо), так і кримінологічні характеристики (особисті якості, поведінка, ризики, які існують, родинні зв'язки, обґрунтованість підстав для виїзду тощо). За таких умов статус довічно засуджених при вирішенні питання щодо надання ним дозволу для здійснення короткострокового виїзду не є однаковим, оскільки підхід керівництва пенітенціарної установи є завжди індивідуальним і диференційованим, залежить від поведінки засудженого та реальної оцінки ризику його втечі під час перебування на волі, можливості вчинення ним повторного кримінального правопорушення тощо.

Витрати на короткочасні виїзди за межі пенітенціарних установ покладаються на засуджених (най докладніше це питання врегульовано естонським законодавцем). Про надання відповідних дозволів засудженим обов'язково повідомляється місцевим органам поліції (за виключенням електронної форми контролю пересування засудженого).

Отже, довічно засудженим встановлюються певні обмеження, які включають: 1) поліцейський контроль за місцем перебування на час виїзду довічно засудженого; 2) використання технічних засобів контролю стосовно довічно засуджених на час перебування за межами пенітенціарної установи; 3) імперативний характер забезпечення супроводу засудженого за участю варту (конвою) на весь час короткострокового виїзду.

Моделі організації короткострокового виїзду довічно засудженими можуть бути представлені таким чином: звернення засудженого із заявою до керівництва установи виконання покарань; надання дозволу на виїзд за межі пенітенціарної установи; офіційне повідомлення родичів або близьких про можливість виїзду довічно засудженого за межі установи виконання покарань; підготовка документального супроводження короткострокового виїзду довічно засудженого за межі установи виконання покарань; видання наказу про дозвіл на виїзд за межі установи; видача довічно засудженому відповідного свідоцтва встановленого зразка; проведення з ним профілактичної співбесіди щодо правил поведінки в період перебування поза межами установи виконання покарань; попередження його про відповідальність за несвоєчасне повернення у встановлений строк за умов отримання від останнього розписки про таке зобов'язання; видача грошових коштів з особового рахунку засудженого для організації та здійснення поїздки; на прохання засудженого перерахування грошових коштів з його особового рахунку на рахунки близьких родичів або членів його родини; здійснення контролю за своєчасним вибуттям та прибуттям довічно засудженого; видача довічно засудженому на період його виїзду за межі установи виконання покарання його цивільного одягу, якщо такий є в наявності.

Строк перебування у відпустці з поважних причин не перериває загальний строк виконання покарання та зараховується до загального строку ув'язнення.

Рис. 3

Узагальнення досвіду проаналізованих держав щодо надання засудженим до довічного позбавлення волі дозволів на короткочасні виїзди за межі установ виконання покарань

Основні правила щодо надання дозволів	Греція	Німеччина	Латвія	Естонія	Словаччина
Строки короткочасних виїздів	24 год.	від 7 до 21 днів	до 5 днів	до 7 днів	до 5 днів
Суб'єкт прийняття рішення	Суд або начальник виправної установи з обов'язковим повідомленням суду	начальник виправної установи	начальник виправної установи	начальник виправної установи	начальник виправної установи
Повідомлення місцевого органу поліції щодо надання дозволу засудженому	так	так	так	так, крім випадків носіння засудженим електронного браслету	так

Витрати покладаються на засудженого	так	так	так	так	так
Строк короточасних виїздів зараховується до строку відбуття покарання	так	так	так	так	так
Безумовні підстави для відмови у видачі дозволу	законодавчо не визначено	законодавчо не визначено	низка захворювань засудженого і його протиправна поведінка	протиправна поведінка засудженого	низка захворювань засудженого

Проект Закону України «Про внесення змін до статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України у зв'язку з Рішенням Конституційного Суду України від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023» (реєстр. № 12127 від 16.10.2024 р.).

Виконати Рішення Конституційного Суду України та заповнити законодавчу прогалину має на меті законопроект № 12127.

Насамперед, варто зазначити, що пропонований цим проектом підхід до виконання державою обов'язку з унормування в законі реалізації права засуджених до довічного позбавлення волі на повагу до гідності людини, на вільний розвиток нею своєї особистості, на недоторканність особистого і сімейного життя в частині регламентації порядку короточасних виїздів за межі колонії у зв'язку зі смертю або тяжкою хворобою близького родича, що загрожує життю хворого, *потребує уточнення.*

1. Концептуально вразливим є використання терміносистеми «інші засуджені» (абз. 5 частини першої, абз. 4 частини другої статті 111 КВК України), що не узгоджується з вимогами правової визначеності в частині законодавчого забезпечення чіткості, зрозумілості, однозначності правових норм, про що неодноразово наголошувалося Конституційним Судом України, зокрема в рішенні від 27 лютого 2018 р. № 3-р/2018²⁸.

Зокрема, у контексті приписів статті 111 КВК України поняття «інші засуджені» охоплює різні категорії засуджених до позбавлення волі, яким може бути надана можливість короточасного виїзду за межі колонії. Окрім засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами

²⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України від 27 лютого 2018 р. № 3-р/2018. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/2161>

тримання і дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях (частина перша статті 111 КВК України), правом короткочасного виїзду за межі виправної колонії на території України наділені засуджені жінки, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях (частина третя статті 111 КВК України).

Оскільки приписи частини першої статті 111 КВК України визнані неконституційними (Рішення КСУ № 11-р(П)/2023) як такі, що унеможливають застосування короткочасних виїздів за межі колонії на території України у зв'язку із винятковою особистою обставиною (смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого) *виключно до засуджених до довічного позбавлення волі*, в абз. 4 частини другої статті 111 КВК України законопроекту словосполучення «іншим засудженим» необхідно замінити на «засудженим, які тримаються у виправних колоніях максимального рівня безпеки».

2. Викликає сумнів доцільність пропонованого обмеження реалізації територіального принципу просторової юрисдикції статті 111 КВК України шляхом доповнення її частини першої словосполученням «на території України, крім тимчасово окупованої».

Так, відповідно до частини першої статті 3 КВК України до засуджених, які відбувають покарання на території України, застосовується кримінально-виконавче законодавство України. Тимчасово окупована Російською Федерацією територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (частина перша статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»). При цьому зазначається, що Україна вживає всіх необхідних заходів щодо гарантування прав і свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, усім громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території, а правовий режим тимчасово окупованої території передбачає особливий порядок забезпечення прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території (частина друга статті 4, частина перша статті 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»). Проте, у зв'язку із вжитим у частині першій статті 111 КВК України словосполученням «на території України, крім тимчасово окупованої» (у редакції законопроекту), виникає питання щодо запровадження державою належного механізму надання засудженим короткочасних виїздів за межі колоній у разі, якщо засуджений виявить бажання відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутнім на його похованні на тимчасово окупованій території.

Відсутність у проекті пропозицій щодо запровадження державою механізму надання засудженим короткочасних виїздів за межі колоній у разі, якщо засуджений виявить бажання відвідати свого тяжкохворого близького

родича або бути присутнім на його похованні на тимчасово окупованій території, зумовлює необхідність внесення відповідних змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»).

3. Відповідно до абз. 2 частини другої статті 111 КВК проекту дозвіл на короткочасний виїзд надається начальником колонії з урахуванням останньої наявної оцінки поведінки засудженого та за результатами останньої наявної оцінки ризиків вчинення ним повторного кримінального правопорушення. Тобто, пропонується визначити лише два критерії надання дозволу на виїзд, кожен з яких стосується поведінки засудженого.

Із метою мінімізації корупційних ризиків при прийнятті рішення про надання дозволу засудженому на короткочасний виїзд, пропонується перелік потребує конкретизації та законодавчої регламентації підстав (умов) надання та/чи відмови в дозволі (з урахуванням, наприклад, закордонного досвіду, наведеного вище).

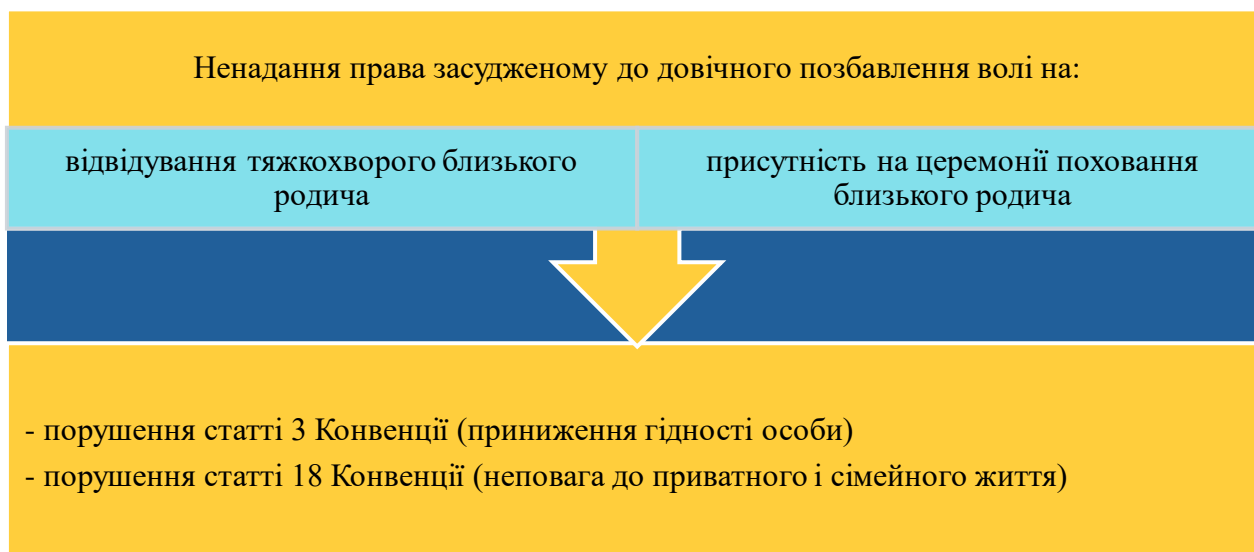
4. Проект оперує поняттями, зміст яких не узгоджується з термінологією кримінально-виконавчого закону, що не дозволяє належним чином їх ідентифікувати та встановити відмінності між ними. Зокрема, термінологічного узгодження потребує вжите в абз. 4 частини другої статті 111 КВК України поняття «варти колонії».

5. Реалізація мети законопроекту вимагає узгодження пункту 1 Розділу II Прикінцевих положень щодо набрання чинності через три місяці після *припинення або скасування воєнного стану в Україні* з пунктом 2 резолютивної частини Рішення КСУ № 11-р(П)/2023, відповідно до якого окремі приписи частини першої 1 статті 111 КВК України, визнані неконституційними, втрачають чинність через три місяці з дня ухвалення цього Рішення. Окрім того, Конституційний Суд України зобов'язав Верховну Раду України привести нормативне регулювання, установлене окремими приписами частини першої статті 111 КВК України, у відповідність до Конституції України та Рішення КСУ № 11-р(П)/2023 *протягом трьох місяців*.

Висновки.

Гідне ставлення до всіх позбавлених волі осіб, незалежно від тяжкості скоєних ними злочинів, є основною засадою виконання кримінальних покарань у міжнародному праві, законодавстві європейських держав і вітчизняному законодавстві.

Надання засудженому можливості відвідати тяжко хворого близького родича та/або бути присутнім на церемонії його поховання, надання можливості попроситися з померлим – відображають право кожної людини на недоторканність особистого та сімейного життя, повагу до людської гідності, зокрема й засуджених, що узгоджується з міжнародними стандартами і правовими позиціями судових інституцій конституційної юрисдикції в європейських державах. Порушення таких прав розцінюється як порушення статей 3, 8 Європейської Конвенції з прав людини (Рис. 4):

У рамках пенітенціарного законодавства іноземних держав цільова направленість короткострокових виїздів за межі установ виконання покарань демонструє взаємозв'язок між законними інтересами довічно засуджених осіб з інтересами суспільства та з інтересами близького (родинного) оточення такого засудженого. Короткочасні виїзди за межі установ виконання покарань є однією із форм збереження та укріплення сімейних (родинних) зв'язків, подальшого спрощеного переходу засудженої особи від тюремного ув'язнення до вільного життя після звільнення, якщо таке допускається на підставі пом'якшення покарання (помилування після відбуття тієї чи іншої частини довічного позбавлення волі – у різних державах різні підходи до цього питання).

Пенітенціарне законодавство іноземних держав у контексті розвитку інституту короткострокових виїздів засуджених до позбавлення волі за межі установ виконання покарань у своїх нормах закріплює: принцип заохочення, повагу до законних інтересів засуджених, гарантії соціальної справедливості та правового захисту особи під час виконання покарання. Європейський досвід переконливо доводить, що послідовне впровадження та збалансоване застосування системи короткочасних виїздів довічно засуджених за межі установ виконання покарань є дієвим та ефективним заходом стимулювання правослухняної поведінки засуджених, їх ресоціалізації, який сприяє збереженню родинних зв'язків між засудженим та його близьким оточенням. Деякі відмінності в можливих строках перебування за межами установ виконання покарань, обставинах, що враховуються при наданні дозволу засудженому до довічного позбавлення волі на короткочасне відвідування тяжко хворих близьких родичів (церемонії поховання), не впливають у цілому на загальну позицію європейського законодавця щодо необхідності забезпечення права таких засуджених на повагу до їхнього сімейного і приватного життя, людської гідності. Безпідставна відмова в наданні

відповідного дозволу є безумовною підставою оскарження дій керівництва пенітенціарної установи та звернення до ЄСПЛ.

У зв'язку з наведеним законопроектом (реєстр. № 12127) потребує узгодження з приписами рішення Конституційного Суду України № 11-р(П)/2023 у частині законодавчого унормування механізму короткочасних виїздів засуджених до довічного позбавлення волі за межі колонії на території України у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

**Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*